

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

Легітимність рішень конституційних судів у контексті доктрини верховенства права: компаративний та праксеологічний аспекти¹

В. Кампо

суддя Конституційного Суду України,
заслужений юрист України

М. Савчин

кандидат юридичних наук, доцент,
в. о. завідувача кафедри конституційного та адміністративного права
Київського університету права НАН України

На яких засадах ґрунтується легітимність рішень конституційних судів і якими засобами юридичної техніки вона досягається? Як це позначається на структурі рішень органів конституційної юрисдикції, їх прийнятті та оприлюдненні? Авторами зроблено спробу дати відповіді на порушені питання, спираючись на компаративний аналіз і досвід діяльності конституційних судів зарубіжних країн та подальші перспективи конституційної юрисдикції в Україні.

Ключові слова: верховенство права, компаративний метод, конституційна праксеологія, конституційна юриспруденція, конституційна юрисдикція, легітимність рішень конституційних судів, Конституційний Суд України.

1. Вступ. Нині в Україні надзвичайно актуальним є питання легітимності рішень Конституційного Суду України, який за своїм статусом покликаний забезпечувати верховенство Конституції України, стабільність конституційного ладу та відносин між владою й приватними особами. Нерідко єдиному органу конституційної юрисдикції одні автори дорікають за надмірно стислий та абстрактний стиль обґрунтування його рішень, другі — за політизацію конституційної юстиції, а треті мають сумніви щодо реальних гарантій його незалежності, що впливає на легітимність судових рішень тощо.

Враховуючи незначний досвід дослідження зазначених питань у вітчизняній науці конституційного права², доцільніше їх розглядати з позицій конституційної

¹ У статті використані ідеї за матеріалами виступу Кампа В. М. на польсько-українському семінарі суддів Конституційного Трибуналу Польщі та Конституційного Суду України 17 травня 2010 року у м. Варшаві.

² Див.: Матвеев С. В. Легітимність державної влади // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. Спеціальний випуск № 2 — 2010. Частина 2. — С. 76–82. Загальний аналіз типів легітимності наведено у праці: Тур М. Г. Некласичні моделі легітимації соціальних інститутів: Моногр. — К., 2006. — 423 с.

компаративістики, оскільки за кордоном ці питання аналізуються й дискутуються ширше й предметніше¹, їм приділяється значна увага з боку суспільства.

Вивчення досвіду органів конституційної юрисдикції зарубіжних країн свідчить, що з часом теоретичні проблеми легітимності їхніх рішень стають такими ж актуальними, як і проблеми змісту самих рішень.

Для України актуальність питань легітимності рішень Конституційного Суду України (далі — КСУ) пов'язана ще й з тим, що Суд, виходячи з особливостей конкретної справи, може застосовувати різну методику тлумачення одних і тих самих положень Конституції і законів України. Ця методика, в одному випадку, відповідає статичі, а в іншому — динаміці розвитку правової системи України. Відповідно до букви й духу Конституції України КСУ може розглядати конкретні справи в різних правових аспектах, легітимно впливаючи на суспільно-політичні процеси за допомогою правових засобів.

2. Доктрина верховенства права та обов'язковість рішень конституційних судів. Згідно з доктриною верховенства права² судові рішення є виявом незалежності та безсторонності судової влади, носієм якої також є Конституційний Суд України, покликаний за допомогою правових засобів спрямовувати політичний процес у конституційне русло³, гарантуючи при цьому його суб'єктам свободу

¹ Аллан Т. Р. С. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права / Пер. з англ. Р. Семківа. — К., 2008. — 385 с.; Розанвалон П. Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність / Пер. з фр. Є. Марічева. — К., 2009. — 286 с.; Санстейн К. Р. Легітимність конституційних судів: заметки о теории и практике // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. — 1997. — № 2 (19); Тролпер М. Проблема толкования и теория верховенства конституции // Сравнительное конституционное обозрение. — 2005. — № 4. — С. 171–181; Шеппели К. Л. Новый венгерский Конституционный суд // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. — 2000. — № 1. — С. 21–25; Adams Maurice, Schyff, Gerchard van der. Constitutional Review by the Judiciary in the Netherlands. A Matter of Politics, Democracy or Compensating Strategy? // Zeitschrift fuer auslaendisches oeffentliches Rechts und Voelkerrecht. — 2006. — Vol. 66. — S. 399–414; Dyzenhaus D. The Constitution of Law. Legality in a Time of Emergency. — Cambridge University Press, 2006. — 250 p.; Kommers, Donald P. The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany. 2nd Ed. — Durham and London, 1997. — 627 p. та інші.

² Детальніше див.: Аллан Т. Р. С. Вказ. праця; Головатий С. П. Верховенство права: У 3 кн. — К., 2006. — 1747 с.; Заєць А. Принцип верховенства права (теоретико-методологічне обґрунтування) // Вісник Академії правових наук України. — 1998. — № 2. — С. 3–15; Кампо В. Українська доктрина верховенства права: проблеми становлення і розвитку // Проблеми сучасного українського конституціоналізму: Зб. наук. пр. На пошану першого Голови Конституційного Суду України, проф. Леоніда Юзькова / Заг. ред. А. Стрижак, В. Тацій / Упоряд.: В. Бринцев, В. Кампо, П. Стецюк. — К., 2008. — С. 85–100; Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): Моногр. — Х., 2008. — 240 с.; Рабінович П. М. Верховенство права (за матеріалами практики Страсбурзького суду та Конституційного суду України) / П. М. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. — 2006. — № 2 (45). — С. 3–16; Селіванов А. О. Верховенство права в конституційному правосудді: аналіз конституційної юрисдикції / А. О. Селіванов. — К., 2006. — 400 с.; Таманага Б. Верховенство права: Історія. Політика. Теорія / Б. Таманага; Пер. з англ. А. Іщенко. — К., 2007. — 208 с. та ін.

³ Стрижак А. А. Вопросы теории конституционного правосудия в Украине: актуальные вопросы развития конституц. правосудия / А. А. Селиванов, А. А. Стрижак. — К., 2010. — 272 с. — Вступ. парал. рус., англ. — Библиогр.: С. 246–264. — С. 198; Козюбра М. Верховенство права: українські реалії та перспективи / М. Козюбра // Право України. — 2010. — № 3. — С. 6–18; Авер'янов В.

політичної діяльності та демократичну консолідацію в суспільстві. Така діяльність єдиного органу конституційної юрисдикції, яким є Конституційний Суд України, ґрунтується на загальнообов'язковій силі (*erga omnes*) його рішень, які, по суті, мають силу закону.

У науці конституційного права ведеться дискусія щодо природи рішень органів конституційної юрисдикції. Згідно із засадами комплементарності в компаративних дослідженнях ми можемо виокремити принаймні чотири концептуальні підходи до з'ясування природи рішень конституційних судів у країнах романо-германської правової сім'ї. Так, концепція конституційної юриспруденції (усталеної судової практики) передбачає, що рішення органів конституційної юрисдикції відповідно до засад верховенства права й справедливості забезпечують конкретизацію і деталізацію конституційних приписів у конкретному історичному типі суспільства. За таких умов у рішенні конституційного суду містяться головні аспекти обґрунтування висновків, що формуються для вирішення конкретного конституційного спору і яких мають неухильно дотримуватися всі його учасники (сторони) (Д. Комерс, П. Мартиненко, М. Марченко). Квазіпрецедентна концепція рішень конституційних судів звертає увагу на елементи судових рішень, які містять ознаки прецеденту (М. Вітрук, В. Лазарєв, С. Шевчук); однак через «зв'язаність» конституційних судів конституцією та високим ступенем легітимності парламенту як законодавчого органу ця концепція залишається невизначеною. Концепція актів органу конституційної юрисдикції як нормативних (О. Кутафін, П. Рабінович, А. Селіванов, О. Фрицький, В. Шаповал) зумовлена традицією пострадянських країн розглядати нормативно-правові акти як джерело конституційного права, хоча конституційні норми містяться не лише у приписах конституції чи законів — їх зміст конкретизується і деталізується, зокрема, в актах органів конституційної юрисдикції. Інтерпретаційна концепція рішень конституційних судів (П. Рабінович, І. Сліденко, М. Тесленко, В. Тихий, В. Шаповал) орієнтована на функціональний аспект діяльності органів конституційної юрисдикції, хоча вони здійснюють й інші функції (правосуддя, правового арбітражу, примирювальну, інтегративну).

Такий плюралізм концептуальних підходів до природи актів органів конституційної юрисдикції частково зумовлений стилем обґрунтування їх рішень усталеною доктриною щодо ступеня легітимності останніх. Згідно з французькою моделлю орган на зразок Конституційної Ради Франції обґрунтовує та приймає короткі й стислі за змістом рішення, в яких не наведено докладної аргументації правових позицій; натомість в них фіксується певна юридична визначеність, сталість праворозуміння, що спирається на конституційну доктрину. Німецька модель передбачає розлоге обґрунтування рішень Федеральним Конституційним Судом Німеччини, що вважає себе зв'язаним Основним Законом 1949 року, в який імпліцитно закладено надпозитивні конституційні цінності¹. Рішення Євро-

Принцип верховенства права у сфері виконавчої влади: питання теорії та практика реалізації / В. Авер'янов // Право України. — 2010. — № 3. — С. 72–79.

¹ Мається на увазі саме правовий стиль рішень судів Англії у системі загального права, якій притаманна відсутність писаної конституції. Такий стиль є відмінним від стилю рішень американських судів, що насамперед пов'язано із наявністю писаної Конституції США 1787 року. Для конституційних судів країн континентальної Європи є проблематичним застосування правил *stare decisis*, притаманних зазначеній системі, в силу визнання закону первинним джерелом права, ієрархію яких очолює конституція.

пейського суду з прав людини та Європейського суду справедливості відображають європейську модель конвергенції судового права, яка поєднує німецьку та англійську моделі. Зокрема, в рішеннях цих судів з німецької моделі запозичено багато доктринальних положень (сутність змісту основного права, пропорційність, правова визначеність тощо), а з англійської — правовий стиль ухвалення судових рішень, зокрема, інститут окремої думки конституційних суддів. Органи конституційної юстиції країн Центральної та Східної Європи, перебуваючи під значним впливом німецької моделі та інтеграційних процесів у рамках Ради Європи та Європейського Союзу, запозичили більшість елементів німецької та європейської моделей при формуванні власної юриспруденції.

Конституційний Суд України сьогодні схиляється до французької моделі обґрунтування своїх рішень, хоча й використовує елементи англійського правового стилю. Однак у рамках конституційних реалій це викликає певну критику легітимності його рішень з погляду їх обґрунтованості¹, оскільки англійський стиль викладення судових рішень вимагає розлогої аргументації, а тому короткий і стислий стиль у поєднанні з деякими іншими проблемами (політичним тиском тощо) певним чином може загрожувати зниженням ступеня легітимності рішень КСУ, що спостерігається в оцінках окремих вчених².

2.1. Основні засоби юридичної техніки в обґрунтуванні рішень конституційних судів. Згідно з вимогами принципу верховенства права обґрунтованість судових рішень спирається на компетентне застосування засобів юридичної техніки. Зокрема, важливе значення для забезпечення легітимності рішень конституційних судів має ступінь відображення у них правових позицій сторін, аналіз висновків експертів, які відіграють у конституційному судочинстві роль *amicus curiae* (з лат. буквально — «друг суду»), та вирішення питання права і факту.

Сьогодні у вітчизняному конституційному праві усталеною є доктрина Конституційного Суду як «суду права», згідно з якою КСУ не розглядає фактичних обставин. Така думка часто виводиться із положення Закону № 422/96-ВР³, який встановлює, що до повноважень КСУ не належить вирішення питань, віднесених до компетенції судів загальної юрисдикції (стаття 13). Хоча ця юридична конструкція

¹ Див. про суперечливість підходів Конституційного Суду України до доктрини «прихованих» повноважень Президента України та окремих аспектів попереднього конституційного контролю за законопроектами про внесення змін до Конституції України (Барабаш Ю. Демократія в системі цінностей конституційного ладу (за матеріалами практики) // Вісник Конституційного Суду України. — 2009. — № 6. — С. 95–97), щодо природи установчої влади народу України визначати та змінювати конституційний лад, проблематичності стислого стилю обґрунтування висновків щодо законопроектів про внесення змін до Конституції України, особливостей ухвалення Рішення від 25 грудня 2003 року № 22-рп/2003 у справі щодо строків перебування на посту Президента України (Веніславський Ф. Конституційний Суд України в механізмі забезпечення стабільності конституційного ладу України // Вісник Конституційного Суду України. — 2010. — № 2. — С. 132–136) тощо.

² Див., напр.: Ковальчук В. Проблеми конституційності та легітимності публічної влади в умовах формування правової, демократичної держави: вітчизняний досвід // Право України. — 2008. — № 6. — С. 37–38.

³ Про Конституційний Суд України: Закон України № 422/96-ВР від 16 жовтня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 46. — Ст. 272.

стосується суто розмежування предмета конституційної та загальносудової юрисдикції, а не встановлення фактичних обставин справи загалом.

Насправді ж концепція КСУ як «суду права» у рамках чинної моделі конституційної юрисдикції в Україні є проблематичною з міркувань необхідності: а) встановлення фактичних обставин при перевірці Судом додержання конституційної процедури прийняття законів, які є об'єктами конституційного контролю (частина перша статті 152 Конституції України); б) розрізнення фактичних обставин як предмета офіційного тлумачення конституції за зверненням органів публічної влади та їх посадових осіб, з одного боку, та приватних фізичних і юридичних осіб — з іншого (статті 93, 94 Закону № 422/96 ВР); в) підвищення рівня легітимності рішень КСУ у зв'язку з відмовою від розгляду фактичних обставин, які не є (не можуть бути) предметом розгляду судів загальної юрисдикції (судова практика КСУ).

Ще гостріше зазначена проблема пов'язана з легітимністю рішень конституційних судів, до компетенції яких належить розгляд конституційних скарг приватних осіб, що імпліцитно передбачає аналіз фактичних обставин. Якщо ж розглядати конституційні суди згідно з концепцією органів конституційної юрисдикції, які вирішують конституційні спори на засадах верховенства права і справедливості відповідно до вимог належної правової процедури, то вони мають вирішувати їх також виходячи із засад повного, об'єктивного і всебічного дослідження фактичних обставин справи, які стосуються встановлення її конституційно-правових аспектів. По суті, обмеження функцій КСУ аналізом виключно правових аспектів тієї чи іншої справи спричиняє догматизацію його рішень, втрату ними в окремих випадках зв'язку із суспільно-політичною реальністю.

Навіть за відсутності інституту конституційної скарги в Україні, відмова КСУ від дослідження фактичних обставин, які водночас не є предметом розгляду судів загальної юрисдикції і впливають з предмета конституційно-правового регулювання, загрожує в окремих випадках прийняттям неочевидних, юридично невизначених рішень, що мають низький ступінь легітимності. Це яскраво простежується у Рішенні КСУ № 22-рп/2003 від 25 грудня 2003 року у справі щодо строків перебування на посту Президента України (про третій термін Президента Л. Кучми), що є прикладом абстрактно-формального підходу до вирішення справи і логічним втіленням доктрини догматичної («мертвої») конституції.

З погляду порівняльного конституційного права та реалізації функції правосуддя у діяльності конституційних судів проблема легітимності рішень пов'язана: а) з юридичною технікою їх ухвалення та доктриною обмеження судової активності (*margin of appreciation*); б) зі змістом основних аспектів легітимності цих рішень; в) з особливостями правового стилю та процедури їх ухвалення.

3. Легітимність рішень конституційних судів та юридична техніка їх ухвалення. Для визначення ступеня легітимності їх рішень необхідно дослідити відповідні емпіричні дані, на підставі яких можна передбачити основні тенденції розвитку юридичної техніки обґрунтування цих рішень на засадах верховенства права й справедливості. Основні закономірності діяльності КСУ певною мірою збігаються із закономірностями діяльності органів конституційної юрисдикції країн Цент-

ральної та Східної Європи, Російської Федерації. Це дає змогу з'ясувати основні параметри легітимності рішень конституційних судів на засадах синтетичного підходу.

3.1. Юридична техніка ухвалення рішень конституційних судів: компаративний аспект. Органи конституційної юрисдикції мають обґрунтовувати свої рішення виходячи виключно з правових критеріїв. Водночас конституційна юрисдикція тісно пов'язана з політичним процесом: фактично кожне її рішення стосується сфери діяльності законодавця, а тому є вираженням правової політики. За таких умов важливим залишається недопущення будь-якого стороннього впливу на суддів конституційних судів при прийнятті ними рішень.

3.1.1. Україна. Частиною першою статті 67 Закону № 422/96-ВР встановлено семиденний термін для підписання суддями КСУ прийнятого Судом рішення або наданого висновку. Згідно зі встановленими у КСУ правилами діловодства рішення (висновок) подається на підпис суддям КСУ з візами фахівців редакційного відділу і відділу обліку та систематизації законодавства Секретаріату КСУ, а також наукового консультанта судді-доповідача у справі, що розглядалась. У КСУ на підставі § 53 Регламенту КСУ 1996 року (із змінами та доповненнями) склалася практика, за якою проект рішення розглядається на закритому пленарному засіданні, де відбувається дискусія щодо його змісту та голосування суддів за окремі його положення та за рішення в цілому. Відповідно до статті 63 Закону № 422/96-ВР рішення і висновки підписуються окремо суддями КСУ, які голосували за їх прийняття і які голосували проти їх прийняття (частина третя); підписання суддею рішення, висновку є обов'язковим. Останнім рішення (висновок) підписує Голова КСУ, який також скріплює підписи суддів печаткою КСУ.

3.1.2. Польща. Конституційний Трибунал Польщі приймає рішення на закритому засіданні шляхом проведення дискусії та голосування; у разі особливо складної справи чи з інших поважних причин його прийняття може бути відкладено не більше ніж на 14 днів (стаття 67 Закону про Конституційний Трибунал від 1 серпня 1998 року¹). Згідно з § 45 Регламенту Конституційного Трибуналу обґрунтування проекту рішення здійснюється протягом тридцяти днів з дня оголошення самого рішення. Отже, резолютивна і мотивувальна частини рішення Конституційного Трибуналу можуть ухвалюватися з різницею у місяць.

Вважається, що правові позиції Конституційного Трибуналу у мотивувальній частині рішення не мають того рівня легітимності, що й саме рішення, а тому можуть розглядатися не лише як певні правові принципи, а й як правові гіпотези. Це позбавляє Конституційний Трибунал необхідності бути заручником мотивувальної частини своїх рішень, які з часом втрачають актуальність і гальмують конституційно-правовий прогрес. Зміна Конституційним Трибуналом правових позицій у мотивувальній частині рішення не виглядає як порушення конституційного правопорядку тому, що він мотивує свої рішення (резолютивну частину) з урахуванням тенденцій суспільно-політичного розвитку, оскільки практикує доктрину реалістичної («живої») конституції.

¹ *Dziennik Ustaw* Nr 102, poz. 643, z 2000 r. Nr 48, poz. 552 i Nr 53, poz. 638, z 2001 r. Nr 98, poz. 1070, z 2005 r. Nr 169, poz. 1417 oraz z 2009 r. Nr 56, poz. 459, Nr 178, poz. 1375.

3.1.3. *Словаччина.* Рішення її Конституційного суду приймаються у загальному порядку, якщо інше не визначено Законом № 38/1993 Z.z. про організацію Конституційного суду Словачької Республіки¹, про його судочинство та статус суддів (§ 31а), тобто за процедурою, визначеною Цивільним процесуальним кодексом. Рішення підлягає опублікуванню у Збірнику законів Словачької Республіки (§ 33). Згідно з § 25 Регламенту Конституційного суду проект рішення готує суддя-доповідач; якщо більшість суддів голосують за інше рішення, Голова Конституційного суду приймає рішення про призначення іншого судді-доповідача, який готує проект нового рішення. Судді мають право викладати окрему думку (§ 32 Закону № 38/1993 Z.z.). Рішення Конституційного суду оголошує його Голова на відкритому засіданні, зачитуючи резолютивну частину та основні положення мотивувальної частини рішення (§ 26 Регламенту).

3.1.4. *Чехія.* Згідно з § 55 Закону № 182/1993 Sb. про Конституційний суд Чеської Республіки² проект рішення готує суддя-доповідач; якщо у ході засідання судді не погоджуються з ним, головуючий на засіданні Сенату або Пленуму Конституційного суду призначає іншого суддю-доповідача. В офіційному виданні «Збірник законів» публікується не весь текст рішення, а лише його резолютивна частина, а також ті основні положення, з яких випливає сутність резолютивної частини. Конституційний суд може ухвалити не публікувати своє рішення, якщо визнаний ним неконституційним правовий акт не був опублікований у «Збірнику законів». Однак якщо рішення має загальне значення, то суд може вирішити оприлюднити його у «Збірнику законів» (§ 57). Рішення Конституційного суду Чеської Республіки публікуються у повному обсязі у щорічнику «Збірник висновків і рішень Конституційного суду», який може видаватися протягом року частинами (§ 59).

3.1.5. *Росія.* Згідно із Законом № 1-ФКЗ про Конституційний Суд Російської Федерації³ після закінчення слухання справи (стаття 69) рішення приймається на закритій нараді з прийняття остаточного рішення за участі лише тих суддів, які брали безпосередню участь у розгляді справи (стаття 70). Проект рішення готує суддя-доповідач, який призначається Конституційним Судом (стаття 49). У ході наради судді Конституційного Суду мають право вільно висловлювати свої позиції з обговорюваних питань та звертатися до колег про уточнення їхніх позицій; вони не мають права розголошувати зміст дискусії і результати голосування. Рішення Конституційного Суду приймається на відкритому голосуванні шляхом поіменно-го опитування суддів; головуючий завжди голосує останнім. Рішення приймається більшістю суддів, які беруть участь у голосуванні (рішення про тлумачення Конституції Росії — двома третинами від загальної кількості суддів); якщо голоси суддів Конституційного Суду розподілилися порівну, вважається, що оспорюваний правовий акт є конституційним (стаття 72). Рішення оголошується одразу ж після його підписання всіма суддями (стаття 77) та публікується в офіційних виданнях, зокрема у «Віснику Конституційного Суду Російської Федерації» (стаття 78).

¹ Див.: <http://www.concourt.cz/clanek/1741>

² Див.: http://www.concourt.sk/sk/Informacie/RESOURCE/38_1993.pdf

³ Див.: <http://www.ksrf.ru/Docs/Pages/fkzrf.aspx>

Таким чином, компаративний аналіз свідчить, що після закінчення розгляду справи конституційні суди, як правило, у порівняно стислі строки обґрунтовують свої рішення. Для всіх аналізованих країн, окрім України, характерним є детальне регулювання питань дисциплінарної відповідальності та відводу/самовідводу суддів конституційних судів, що має наслідком усунення їх від розгляду справи та від участі в голосуванні при прийнятті рішення, адже рішення судів ухвалюються не лише на їх пленарних засіданнях, а й в інших організаційно-правових формах, оскільки в конституційних судах існує поділ на палати тощо. У постсоціалістичних країнах (Польща, Словаччина, Чехія) визначено механізми заміни судді-доповідача; оприлюднення рішення відбувається стисло — оголошується його резолютивна частина та основні положення мотивувальної, тобто фактично лише правові позиції конституційного суду, як це сьогодні трактується конституційною доктриною України та Росії.

3.2. Основні аспекти легітимності рішень конституційних судів. Питання про легітимність рішень конституційних судів, на перший погляд, видається парадоксальним, оскільки останні не формуються народом, а тому їхні рішення не пов'язані з реалізацією народного мандата. Населення здебільшого сприймає конституційний суд як особливу правову установу, рішення якої здаються неочевидними і часто незрозумілими для них. Однак легітимність рішень цих судів пов'язана з установчим характером конституції та суспільно-політичними наслідками їхньої діяльності (рефлексивна легітимність).

Органи конституційної юрисдикції забезпечують верховенство конституції, виступаючи суб'єктами правового захисту закладених у ній цінностей. Нормативність (обов'язковість) їхніх рішень зумовлена фактом застосування ними конституційних норм чи принципів, що мають найвищу юридичну силу. Таким чином, ці судові органи володіють установчою легітимністю, оскільки правова основа їхньої діяльності та загальнообов'язковість рішень зумовлені ступенем реалізації конституції у політико-правовому житті та рівнем конституційної свідомості і культури суспільства. Водночас будучи наділеними функцією правосуддя і вирішуючи конституційні спори, органи конституційної юрисдикції впливають на суспільно-політичні процеси, тобто володіють також рефлексивною легітимністю¹.

На нашу думку, природа легітимності рішень органів конституційної юрисдикції має дуалістичну природу. Забезпечення найвищої юридичної сили конституції, яка є основою їх легітимності, також залежить від конкретної історичної моделі суспільства (ліберальної, ліберально-демократичної, соціальної, консервативної, традиційної), що визначає правила неухильного додержання цих рішень, тобто моделі, що в свою чергу залежить від ступеня консолідації суспільства. За таких умов органи конституційної юрисдикції за допомогою засобів динамічного та конформного тлумачення розвивають, конкретизують і деталізують положення конституції². Спроба синтезу установчої та рефлексивної легітимності рішень

¹ Розанвалон П. Вказ. пр. — С. 166–184.

² Савчин М. В., Марчук Р. В. Динамічне тлумачення Конституції та конституційна юриспруденція в Україні // Вибори і демократія. — 2009. — № 4 (22). — С. 20–29.

цих органів дає змогу характеризувати їх у контексті обов'язковості, остаточності та впливу на конкретне суспільно-політичне середовище.

Саме такими є рішення КСУ, які офіційно визнаються обов'язковими, остаточними і не підлягають оскарженню (частина третя статті 150 Конституції України). Як вже зазначалося, по суті ці рішення, базуючись на конституційних положеннях, мають юридичну силу закону.

Однак рішення Конституційного Суду України (фактично закони) щодо тлумачення законів України може модернізувати парламент шляхом прийняття відповідних законів¹. На нашу думку, рішення Конституційного Суду України стосовно неконституційності законів, їх положень законодавець може переглянути лише шляхом внесення змін до тих положень Конституції України, на яких ці закони ґрунтуються.

Установча легітимність полягає в тому, що рішення конституційних судів не потребують їх додаткового підтвердження (схвалення) з боку інших органів публічної влади, оскільки інший стан речей був би посяганням на установчу владу народу, визнану і гарантовану конституцією, тобто на його право засновувати і змінювати конституційний лад, невід'ємним елементом якого є ці суди. Власне, вимоги щодо будь-якого підтвердження рішень КСУ з боку інших органів влади можна розглядати як спробу узурпації його влади в сенсі статті 5 Конституції України.

Цінність рішень конституційних судів, зокрема, пов'язана з їх преюдиціальною природою. Якщо КСУ доходить висновку про порушення законом чи іншим правовим актом основних прав і свобод громадян, то він має його визнати неконституційним. Особа, права якої порушено, на підставі такого рішення КСУ може звернутися до суду загальної юрисдикції з вимогою про поновлення порушених прав та справедливого відшкодування шкоди (преюдиціальність *inter partes*). Водночас таке рішення КСУ має служити загальним орієнтиром для судів загальної юрисдикції при вирішенні відповідних справ та може стати підставою для узагальнення судової практики Верховним Судом або вищими спеціалізованими судами (преюдиціальність *erga omnes*).

Рефлексивна легітимність. Прийняття рішень конституційними судами є процесом застосування конституції у конкретно-історичному та суспільно-політичному середовищі; саме це середовище сприяє динамічному розвитку конституції у складно структурованому суспільстві шляхом узгодження приватних і публічних інтересів, і головне — забезпечення загального інтересу (*general interest*). У такий спосіб конституційні суди формують конституційну юриспруденцію як сукупність певних сталих підходів до вирішення конституційних спорів за допомогою правових засобів.

¹ Так, наприклад, після прийняття Рішення КСУ від 30 вересня 2009 року № 23-рп/2009 (справа про право на правову допомогу) Верховна Рада України внесла зміни до Кримінально-процесуального кодексу України, які певним чином відрізняються від правових позицій КСУ. Див.: Закон України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України щодо права свідка на захисника та іншу правову допомогу» від 1 липня 2010 року № 2395-VI // Голос України. — 2010. — № 137. — 27 лип.

Однак у суспільно-політичному середовищі можуть виникати певні флуктуації, які впливають на конституційну систему та стан конституційної юриспруденції. Суспільні дебати щодо внесення змін до конституції та їх реалізація змінюють конституційне поле в діяльності органів конституційної юрисдикції, що має наслідком актуалізацію нових завдань, у тому числі при вирішенні ними аналогічних конституційних спорів. До факторів, що також впливають на практику органів конституційної юрисдикції, доцільно, зокрема, віднести: а) рішення міжнародних судів; б) зміну поточного законодавства; в) зміну конституційної доктрини; г) окремі нетипові ситуації (описки, помилки в рішеннях тощо). Тому у разі наявності подібних обставин ці судові органи мають провести належний аналіз і дати їм оцінку у своїх офіційних рішеннях.

4. Висновки. Конституційні суди забезпечують правовий захист конституційних цінностей у конкретному історичному та суспільно-політичному середовищі, а тому володіють установчою і рефлексивною легітимністю. Ми вважаємо, що акти конституційних судів у країнах романо-германської правової сім'ї, до якої також належить і Україна, становлять конституційну юриспруденцію. Водночас їхні рішення мають відповідати критеріям правової державності та верховенства права, тобто бути обґрунтованими, заснованими на повному, всебічному та об'єктивному розгляді справи, містити чіткі й зрозумілі для населення формулювання та висновки у резолютивній частині тощо. Конституційному судочинству притаманна тенденція, згідно з якою основне навантаження при підготовці проекту рішення лежить на судді-доповідачу, і якщо цей проект не отримує схвалення в результаті обговорення на закритому засіданні, то наслідком є передача справи іншому судді-доповідачу. Судді конституційних судів, які не згодні з рішенням суду по суті або з його окремими положеннями мають право викладати окрему думку, що є важливою у доктринальному відношенні.

Резолютивна частина рішення конституційного суду приймається усім його складом; на суддю-доповідача покладається підготовка мотивувальної частини з метою належного обґрунтування цього рішення. Це здійснюється шляхом поєднання різних способів тлумачення конституції в межах формально-юридичної, динамічної чи конформної (узгоджувальної) методики. Це тлумачення залежить від обставин конкретної справи та її суспільної значущості, від її впливу на подальший конституційний розвиток суспільства і держави. Проміжок часу між голосуванням за проект рішення (резолютивну частину) та оприлюдненням його мотивувальної частини становить, як правило, близько місяця, що достатньо для обґрунтування остаточного рішення та викладення окремих думок суддів конституційних судів, зміст яких зумовлений результатами дискусії між ними на закритому засіданні конституційного суду.

Іншою прикметною рисою прийняття й оприлюднення рішень конституційних судів у зазначених країнах є те, що на відкритому засіданні оприлюднюються, власне, лише висновки суду щодо справи (резолютивна частина) та основні положення щодо його обґрунтування (мотивувальна частина). У повному обсязі рішення конституційних судів публікуються, як правило, у щорічних збірниках

рішень та на їхніх офіційних веб-сайтах. Проте не у всіх країнах прийнято публікувати рішення конституційних судів у офіційних виданнях.

Компаративний та праксеологічний аналіз проблем легітимності рішень конституційних судів свідчить, що в діяльності Конституційного Суду України є значні резерви та засоби для підвищення ступеня легітимності його рішень відповідно до вимог доктрини верховенства права. Реалізація цього потенціалу є умовою успішного переходу Конституційного Суду України від нормативістської доктрини конституції, яка є домінуючою в рішеннях Суду, до доктрини реалістичної («живої») конституції. Адже, як свідчить вітчизняний та зарубіжний досвід, проведення системних реформ без подолання юридичного позитивізму (нормативізму) не тільки неможливе, а й може призвести до негативних наслідків, масштаби яких важко уявити.

Кампо В. М., Савчин М. В. Легитимность решений конституционных судов в контексте доктрины верховенства права: компаративный и праксеологический аспекты. На каких принципах основывается легитимность решений конституционных судов и какими средствами юридической техники она достигается? Как это отражается на структуре решений органов конституционной юрисдикции, их принятии и обнародовании? Авторы статьи попытались ответить на поставленные вопросы с помощью компаративного анализа опыта доктрины и деятельности конституционных судов зарубежных стран, а также дальнейших перспектив развития конституционной юрисдикции в Украине.

Ключевые слова: верховенство права, конституционная праксеология, конституционная юриспруденция, конституционная юрисдикция, легитимность решений конституционных судов, Конституционный Суд Украины.

Kampo V., Savchyn M. The legitimacy of the decisions of constitutional courts of Ukraine and foreign countries in the context of the doctrine of the rule of law: comparative and prakseological aspects. On what principles is legitimacy of the decisions of constitutional court based, by what means of legal technique and interpretation of the constitution is it achieved? How is it reflected on the structure of the decision of the constitutional courts, its adoption and publication? These questions attempt to answer on the basis of comparative analysis of the doctrine and experience of constitutional courts of foreign countries and future prospects of the constitutional justice in Ukraine.

Key words: the Constitutional Court of Ukraine, constitutional law, constitutional jurisdiction, the legitimacy of the decisions of constitutional courts, constitutional prakseology, rule of law.